

TÜRKÇE ÇEVİRİSİNİN YAYINI DOLAYISIYLA MANAS DESTANI

Kırgızların ünlü Manas destanından, değerli bilginimiz Abdülkadir İnan'ın yaptığı, kısaltılmış bir çeviri 1972 yılının son aylarında yayımlanmıştır.¹ Bugün de bir Türk yurdu olan Güney Sibiry ve Türkistan'da, binlerce yıldır tarihin akışını büyük ölçüde etkilemiş olan Kırgızların tarihsel kahramanlık destanı olan Manas, Türk halk edebiyatının değer biçilmez bir hazinesidir.

Manas destanının konusu, Mongol ve Mancuların egemenliği altına düşerek baskıya uğrayan, yurtları olan Talas, *Alatau* (= Tien-Şan) ve *Isık Köl* yörelerinden Altaylara sürülen Kırgız boylarının, orada Manas Alp önderliğinde baş kaldırıp düşmanlarını yenmeleri ve yeniden eski yurtlarına dönmeleridir. Talas'a dönen Kırgız boylarının Mongol-Mancularla çarpışması burada da sürüp gider. Kırgızları zayıf gördükleri anda düşmanlar hemen saldırır, illerini yağmalar, sürülerini alıp götürürler. Kendilerini toparlayan Kırgızlar bu baskılara karşılık verir, onlar da düşman yurduna saldırıp öçlerini alırlar. Böylece sürüp giden çarpışmaların birinde ağır yaralanan Manas'ın ölümünden sonra eşi Kanıkey Manas'ın üvey kardeşlerinden büyük hakaretler görünce, daha bir bebek olan oğlu Semetey'i alıp kaçmak zorunda kalır. Semetey büyür, yiğit olur, Talas'a gelip babasının öcünü almakta gecikmez. Dağılmış Kırgız boylarını yeniden toplar ve ilin yönetimini ele alır. Babası Manas'ı öldüren düşmanlarını da ağır yenilgilere uğratar. Sonunda en yakın silâh arkadaşlarından biri ile kendi karılarından birinin ihanetine kurban gider. Bu kez sıra Semetey'in oğlu Seytek'tedir. Büyüyüp eli silâh tutunca o da babasının düşmanlarını öldürür ve Kırgız ülkesine Han olur.

Manas destanının ne zaman yaratıldığı, daha kesin sonuca vardırılmamış bir tartışma konusudur. Destanın yaratılışını VII-IX. yüzyıllara değin çıkarmak isteyenler ve Manas ile Köktürk yazıtlarında adı geçen *Yaglakar Kan*

¹ *Manas Destanı*, kısaltarak Türkiye Türkçesine çeviren Abdülkadir İnan, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972.

Ata'nın aynı kişi olduğunu ileri sürenler vardır. Kimi bilginler ise bu destanın IX-XI. yüzyıllardaki savaşlar sonucu yaratıldığını savunur. Örneğin Manas destanının Kırgızca yayımına uzun bir önsöz yazan Prof. B. M. Yunusaliyev bu düşüncededir. Bu destanın ortaya çıkışının çok daha sonra olduğu düşüncesinde olanlar da vardır. Bunlara göre, Manas'ın konusu, XVII-XVIII. yüzyıllarda Mongol asıllı Cungarlarla yapılan savaşlardan alınmadır. İlk bakışta bu sonuncuların düşüncesi doğru görünmektedir. Çünkü destanda geçen olaylarla tarihsel olaylar arasında bağ kurabilme olanağını vermektedir. Üstelik Manas'ta geçen, yeni zamanlara ait birçok öğeyi destanın geç bir tarihte yaratıldığını kabul ederek açıklayabiliriz. Örneğin, Manas'taki Kırgızların İslâm dininden olması oldukça geç bir tarihe işaret sayılabilir.

Ancak Manas destanının çok daha eski çağlarda yaratılmış olup sonradan XVII. yüzyıl olaylarına uydurularak değiştirildiğini gösteren belirtiler de vardır. (Aynı durum bir Oğuz destanı olan *Dede Korkut Kitabı* için de söz konusudur.) Destanın kahramanları Müslüman olmakla birlikte, gerçekte Şamanlık inançlarından hiç de ayrılmış değildirler. Eserin hemen her sayfasında Şaman inançları ile ilgili geleneklerin, törelerin uygulanışını bulmaktayız. Manas destanında anlatılan *yuğlar* (ölen büyük başbuğları anma törenleri) eski Türk *yuğları* üzerine bildiklerimize uymaktadır. Bir başka örnek vermek gerekirse, ant verileceği zaman, İslâmlıkta olduğu gibi "Allahın adı" söylenerek değil, *töbösü açık kökkö* "tepesi açık göğe", *töşü tüktüw cerge* "döşü tüylü yere" ant verilir.

Manas destanının eskiliğini gösteren en önemli kanıt ise, Leningrad Üniversitesi elyazmaları arşivinde, XVI. yüzyıldan kalan bir yazmada Manas destanının Farsçasının bulunmuş olmasıdır. Bu konudaki bilgimiz² şimdilik pek az olmakla birlikte XVI. yüzyılda Farsçaya çevrilmiş bir Türk destanının, çok daha önceki yüzyıllarda yaratılmış olduğu söylenebilir. Bu Farsça çevirinin, daha o zamanlar yazıya geçirilmiş Türkçe bir metne dayanmış olması olasılığı da vardır.

Manas'ın Kırgızca metninin derlenmesine gelince, göçebe yaşamın doğal bir sonucu olarak sözlü edebiyatın bir parçası halinde gelişen bu destanı "Manasçı" ve "Semeteyci" diye adlandırılan Kırgız halk ozanları yaşata gelmişlerdir. Burada sözlü edebiyat ürünlerinden destanların değeri üzerine A. İnan'-

² Bunun için bkz. G. HAZAI: "Neure Literatur über Volksepen der altaischen Völker in der Sowjetunion", *Ural-Altäische Jahrbücher* XVI, (Wiesbaden 1968), s. 70. Hazai bildirisinde N. Azimov ve A. Nurolo'nun bu konuda yazıları olduğunu bildirmekte ise de bunları görmek olanağını bulamadık.

in şu önemli yargısını aktarmayı gerekli bulmaktayım: “Eski zamanda tesbit edilip kitap içinde dondurulmamış olan destanlar, halkla birlikte yaşadıkları için halkın her devirdeki düşünce, ülkü, sevinç ve acılarını yansıtırlar”³ Manas’ın Kırgızca metni ilk olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirilmiştir. İlk uzun rivayeti Alman türkologu Wilhelm Radloff olmuştur. Son zamanlarda Kırgız aydınları yaşayan Manasçı ve Semeteyci’lerin ağzından bu destanın türlü varyantlarını çok geniş olarak derlemişlerdir. 1958-1960 yılları arasında yayımlanan dört ciltlik kısaltılmış *Manas - Semetey - Seytek* üçlüsü⁴ yüz beş bin dizeden fazladır. Bu yayının ilk cildine yazdığı önsözde Prof. B. M. Yunusaliyev son zamanlarda derlenmiş on üç varyanttan söz etmektedir. Çokay Velihanov ve Radloff’un varyantlarıyla bu sayı on beşi bulmaktadır. Bizim bildiğimize göre, Kırgız Bilimler Akademisinde bir milyon dize tutarındaki Manas’ın en uzun varyantı yazma halinde toplanmıştır. Başka ulusların bu büyüklükte bir destanı olmadığına göre, dünyanın en uzun destanı Türk Manas destanıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, destanın böylesine büyümesini, ona yüzyıllar boyu pek çok eklemelerin yapılmış olmasında aramak gerekir. Kırgız halk sanatçıları bütün yaratıcı güçlerini ortaya koyup bu destanda geçen her olayı başlı başına bir şiir, bir roman, hatta bir sahne eseri gibi işlemişler, kendi duyuş ve yaşantılarını destan kahramanlarının yaşantılarına katarak destanı uzatmışlardır.

Manas’ın Türk kültürünün ve halk edebiyatının en büyük hazinelerinden biri sayılması, yalnız orada anlatılan olaylardan ve destanın tarihsel öneminden dolayı değildir. Bu destanda çok zengin folklor ve etnoloji gereçleri de bulunmaktadır. Türk etnolojisi alanındaki çalışmaların yeni olması, Manas’ın bugüne değin dilimize çevrilmemiş olması bu gereçlerin değerlendirilmesini geciktirmiştir. Yine de bu konudaki en esaslı ve ciddî çalışmaları Manas’ı Türkiye Türkçesine kazandıran bilginimiz A. İnan yapmıştır⁵. Kimi Rus bilginlerinin de Manas üzerine anılmağa değer çalışmaları olmuştur⁶. Başka dillere yapılan çevirilerine gelince, 1946’da bir bölümü Rusçaya çevrilerek yayımlanmıştı, 1964’te de Taşkent’te kısaltılarak bir cilt içinde Özbekçe olarak çıkarıl-

³ A. İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, s. 129.

⁴ I “Manas” 1958, II “Manas” 1959, III, “Semetey” 1959, IV “Seytek” 1960, Frunze, Kırgız SSR İlimler Akademiyası.

⁵ A. İNAN; *Makaleler ve İncelemeler*, s. 90-164.

⁶ Örnekle: V.M. JİRMUNSKİY: *Vvedenie v izuçenie Manasa* (Manas araştırmalarına giriş), Frunze 1948; ayrıca bkz, M. MAMIROV: *Russkie uçenie ob epose Manas* (“Manas destanı üzerine Rus araştırmaları”), Frunze 1964.

mıştır. W. Radloff, Kırgızca metin ile birlikte Almanca çevirisini de vermiştir. Almanca yeni bir çevirisi bu yıllarda Berlin'de yayımlanacaktır.

Manas destanında işlenen ana düşünceyi “toplum” ile onu “birleştiren, güçlendiren, yöneten kişi” ilişkileri olarak özetleyebiliriz.

El başına küin tuwsa

El caratkan er kelet

“Yurdun, halkın başına güneş doğması, onun başına düzenleyici bir erin gelmesi demektir” diye anlatılan bu görüşün kahramanıdır Manas. “İli için düşmanla çarpışan, alında talih ve kudret yazılı Alp Manas’ın (s. 137) görevi halkını dış düşmanlara karşı korumak, uyruklarını yoksulluktan kurtarmaktır. Bu görevini başarabilmek için sürekli olarak halkının birliğini sağlamağa çalışmış, bunu başarmıştır. Ona değer vermek istemeyenler, en önemli ilişkilerde dahi ona danışmayanlar bir dış saldırı karşısında kendisine baş vurunca Manas yardıma koşar. Çünkü o, halkının yazgısını her şeyin üstünde tutan bir anlayışa sahiptir. Manas’ın bir başka özelliği de, kendi ırkından ve halkından olmasa da, gelip kendisine katılanlara en büyük anlayışı ve arkadaşlığı göstermiş olmasıdır. Alpları arasındaki çatışmalar, Manas’ı en çok üzen olaylardır. Manas’ın eşi Kanıkey Hatun ise destanda tedbirli ve uyanık olmayı, kadın zekâsını temsil eder. En sıkışık zamanlarda onun özel olarak yetiştirdiği yarış atlarından, yıllar yılı uğraşıp hazırlattığı zırhlardan yararlanır. Savaşlar sırasında deve yüküyle azık getirip alpları doyurur. Bütün bunları, gerçek anlamlarının dışında, “kadın”ın uzak görüşlülüğünün ve soyunu sürdürme içgüdüsünün belirtileri olarak anlamak gerektir. Manas’ın ölümünden sonra oğlu Semetey’i alıp gitmesi ve onu büyük bir alp olarak yetiştirmesi de aynı açıdan yorumlanmalıdır.

Destanın ana düşüncesi olarak ortaya çıkan *ile, yurda bağlılık* yanında *sevgi, ayrılık, sıla özlemi, sadakat, ihanet, kıskançlık, iftira* gibi birçok konular da işlenmiştir. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta vardır: Destanın kahramanları ancak savaşta, dövüşte ve il ile ilgili görevlerde insanüstü yeteneklerle karşımıza çıkıyorlar. Bunlar haftalarca dövüşebilir, yüzlerce, binlerce kişilik ordulara tek başlarına saldırabilirler. Böyle durumların dışında onları gerçek insanlar olarak buluyoruz: Güteryüz gösteren düşmanlara hemen inanırlar, karaçalmalara çarçabuk kanarlar ve gerçek dostlarını incitirler. Bu tür gerçekçilik Türk halk edebiyatının incelenmesi gereken bir özelliğidir. Hele destanın ikinci derecede kahramanları için insan gerçeği daha da acı biçimde ortaya konmuştur: Manas’ın ölümünden sonra babasının, üvey kardeşlerinin ve kırk yi-

ğidinden çoğunun Kanıkey'e saygısızlığı, Kançora ve Çaçıkey'in birleşip Seme-
tey'e ihanet etmeleri hep kendi çıkarı uğruna her şeyi göze alan "çiğ süt emmiş
insanoğlu"nun öyküsüdür.

Manas destanının aslı bütünü ile manzumdur. Başından sonuna değin
anlatılması haftalarca sürer. Kimi bölümlerini bütün Kırgızlar ezbere bilirler.
Dize sonu ve dize başı uyağı (alliteration) vardır. Ancak iki uyak da zorunlu
değildir, yani bütün dizeler arasında uyak yoktur. Dizelerin hece sayısı da
değişebilir. Türkiye Türkçesine çevirisi ise düzyazıyla, destan diline yaraşan
güzel bir Türkçeyle yapılmıştır. Etnoloji terimi niteliğinde olan kimi Kırgız-
ca sözcükler değiştirilmeden verilmiş ve kitabın sonunda açıklanmıştır. Teknik
bir aksamadan dolayı olacak, 107. sayfadan sonra yıldızla gösterilen bu gibi-
sözcüklerin açıklamaları verilmemiştir. Eserin ikinci baskısında bunun düzel-
tilmesi gerekir.

Kültür Müsteşarlığı'nın bu seçkin yayımını Özbeklerin "Köroğlu", Altaylıla-
rın "Ak Köpük", Karagas-Koybalların "Ay Mergen, Ay Döley", Kazak-Kır-
gızların "Er Töştük", "Kız Cibek", Kırım Tatarları, Nogaylar, Başkurtlar ve
öteki Kıpçak Türklerinin malı olan "Edige", "Toktamış", "Çora Batır", "Ay-
man Çolpan", "Er Targın", "Alpamış", "Adil Sultan" gibi Türk destanları ile
sürdürmesini gönülden dileriz.

Bugüne değin verdiği çok sayıda bilim eserinin yanına *Manas Destanı* çe-
virisini de katan sayın Abdülkadir İnan'ı saygıyla kutlarız.

Semih TEZCAN